

بررسی تطبیقی دارنده ی چک با حسن نیت و بدون حسن نیت در قوانین دنیا

علی روانان

مربی حقوق خصوصی دانشگاه آزاد اسلامی واحد زاهدان

چکیده

این مقاله با هدف بررسی دارنده ی چک با حسن نیت و بدون حسن نیت صورت گرفته و نویسنده بر آن بوده تا به لحاظ مشکلات عدیده ای که وجود چک به عنوان یک وسیله ی پرداخت و جایگزین پول در دست مردم آنها را به سوی محاکم دادگستری سوق می دهد، در مقام دادخواهی نسبت به وصول وجه آن اقدام نماید این مهم را جلوه گر گرداند که شخصی که چکی را در اختیار دارد آن را با حسن نیت به دست آورده است یا با سوء نیت و اینکه تنها دارنده ی واقعی و قانونی چک مورد حمایت قانونگذاران قرار گرفته است نه دارنده ی ظاهری که ممکن است چک را از طریق مجرمانه تحصیل نموده باشد. بر این اساس ذکر شده است که هر دارنده، مالک نیست چه بسا چک را در مقام نمایندگی به دست آورده باشد و همین طور هر دارنده ای ذینفع نیست، چرا که امکان تحصیل چک از راه سرقت، کلاهبرداری، خیانت در امانت و یا پیدایش چک مفقودی وجود دارد هر یک از حالات فوق با مقایسه ی تطبیقی با قوانین ومقررات کشورهای آمریکا، فرانسه، انگلیس، قانون متحدالشکل ژنو وآنسیترال مورد بررسی قرار گرفته است. در حقوق ایران در قانون صدور چک به دارنده ی چک با حسن نیت و بدون حسن نیت توجه شده و رویه قضایی نیز پذیرای این موضوع در مورد چک ها هست. در حقوق آمریکا فرض بر این است که هر دارنده ای، شرایط مزبور را دارد وهرگاه بر این اماره ایراد شود، دارنده ی حمایت شده باید ثابت کند که سند را با حسن نیت دریافت کرده است. در حقوق فرانسه دارنده ی با

حسن نیت کسی است که به عمل حقوقی یا عمل مادی که منشا اثر یا آثار حقوقی است اقدام می کند و به صحت عمل خود اعتقاد دارد و در حقوق انگلیس دارنده ی هر سندی، علی الظاهر با حسن نیت تلقی می گردد، اما اگر ثابت شود که قبولی یا انتقال بعدی برات، محصول فریب، اکراه، یا اعمال نفوذ ناروا بوده یا اساساً نامشروع است، بار اثبات دلیل منتقل می شود و این بار دارنده ی آن است که باید ثابت کند با حسن نیت عمل کرده است. در کنوانسیون ژنو، اشخاصی به عنوان دارنده ی سند مورد حمایت قرار می گیرند که واقعاً از همه جا بی خبر باشند و سند را در مقابل ما به ازای واقعی به دست آورده باشند و دو تئوری دارنده با حسن نیت و بدون حسن نیت و عمل به زیان مطرح نموده است. در کنوانسیون آنسیترال دارنده به حمایت شده و حمایت نشده تقسیم شده است و دارنده ی سند مصون از ایرادات می باشد، مگر ایراداتی که مربوط به معاملات پنهانی بین امضا کننده و دارنده ی حمایت شده بوده است.

واژگان کلیدی: حسن نیت و بدون حسن نیت، دارنده ی واقعی و قانونی، دارنده ی ظاهری، دارنده ی حمایت شده و دارنده ی حمایت نشده، عمل حقوقی و مادی، رویه قضایی

مقدمه

اصولاً به جهت آنکه نقاط ضعف سیستم حقوقی یک کشور، تنها در صورت تطبیق آن، با نظام های حقوقی مُدرن دیگر آشکار خواهد شد که به دنبال آن می توان راهکارهای نوین برای نقاط مبهم موجود در حقوق داخلی یافت و براساس آن در بازننگری قوانین از آن استفاده ی شایانی نمود، بدین منظور به بررسی تطبیقی دارنده ی قانونی با حسن نیت و بدون حسن نیت چک با نظام های حقوقی سایر کشورهای مرتبط از جمله آمریکا، فرانسه و انگلستان و نیز مقررات بین المللی ژنو و آنسیترال می پردازیم. چرا که نظام حقوقی ما همانند نظام رو من ژرمنی از سیستم حقوق نوشته بوده خصوصاً اینکه مقنن ما در وضع قانون تجارت از مقنن فرانسوی تأسی دقیق و تنگاتنگی نموده است. البته مقنن فرانسوی بعد ها پس از تصویب کنوانسیون ژنو در سال ۱۹۳۵ تغییرات اساسی در قانون تجارت ایجاد نموده؛ و آن را تا حد امکان مبتنی بر مقررات ژنو استوار ساخت و از این جهت از حقوق فرانسه دور مانده؛ که خود جای تحقیق و بررسی را خواهد داشت.

همچنین بررسی این که مقنن انگلیسی و آمریکایی نسبت به مقنن ما در مورد حقوق دارنده با حسن نیت و بدون حسن نیت و در جهت حمایت از وی از چه دیدگاهی به موضوع نگریسته و چه تصمیمی اتخاذ نموده است؛ و به کار بستن آن در حقوق ما می تواند قابل ملاحظه باشد. از طرفی با مطالعه ی کنوانسیون ژنو و آنسیترال که به عنوان مجموعه ای تقریباً کامل بیانگر اصول کلی متداول در نظام حقوقی رومن ژرمنی که خود از جمله نظام های پیشرفته و قوی در میان نظام های حقوقی می باشد و حقوق ما به نوعی به حقوق رومن ژرمنی گرایش خاصی دارد؛ می توان آن را در شمار قواعدی دانست که می تواند برای حل ابهامات قانون تجارت ما در خصوص چک منبع عظیمی به شمار آید.

البته کنوانسیون آنسیترال اگر چه در زمینه ی سفته و برات بین المللی که توسط کمیسیون حقوق تجارت بین المللی سازمان ملل متحد در سال ۱۹۹۸ تهیه و تنظیم گردیده و در خصوص چک تسری نیافته است؛ ولی چون قواعد مربوط به دارنده ی با حسن نیت از دارنده ی بدون حسن نیت و طرق شناسایی آن وجه مشترک با چک دارند؛ از این جهت قابل بررسی است.

از طرفی چون چک در ایران بیش از سایر اسناد تجاری (سفته و برات) مورد مبادله قرار می گیرد؛ سبب شد تا به مطالعه ی تطبیقی دارنده ی با حسن نیت و بدون حسن نیت چک در حقوق داخلی و خارجی (منظور از حقوق خارجی قوانین و مقررات جاری در سایر کشور های مورد مطالعه می باشد) و مقررات بین المللی (قوانین موضوعه، رویه قضائی و نظریه ی دکترین) پرداخته شود تا نقاط قوت و ضعف قانون داخلی ما روشن گردد.

این مطالعه به جهت نشان دادن تأثیر پذیری نظم حقوقی ایران از منابع خارجی و بین المللی است و برای سهولت بررسی و عدم برهم زدن انسجام نظم حقوقی مورد مطالعه در شش گفتار مجزا ارائه شده است:

در حقوق ایران

حسن نیت مفهومی است ذاتاً اخلاقی، و برای مرتبط ساختن اصول حقوقی به مفاهیم مشابه بنیادین عدالت به کار می رود. حسن نیت یک اماره ی قانونی است؛ مبتنی بر یک اصل بدیهی که بر روابط اجتماعی حاکم است.

سلامت این روابط ایجاب می کند که افراد در شرایط معمولی زندگی به یکدیگر اعتماد داشته باشند. اصل حسن نیت تنها در شرایط عادی موثر است و ارزش آن تا زمانی است که خلافش ثابت نشود. اثبات خلاف می تواند به هر وسیله ای حتی از طریق امارات ساده صورت پذیرد. در حقوق ما تلقی عمومی بر این است که همه ی قرار دادها مبتنی بر صحت است بطوری که در ماده ۲۲۳ قانون مدنی مقرر گردیده: «هر معامله که واقع شده باشد محمول بر صحت است مگر اینکه فساد آن معلوم شود».

در اسناد تجاری منظور از دارنده ی با حسن نیت شخصی است که از ایرادات سند تجاری اطلاعی نداشته و آن را بدون تبانی با دارنده ی مطلع از ایراد تحصیل نموده باشد. و در مقابل دارنده ی با سوء نیت کسی است که عمداً با علم بر عدم مدیونیت مدعی ایراد، آن را به ضرر وی مورد استفاده قرار دهد.

بنابراین دارنده ی با حسن نیت سند تجاری، شخصی است که سند را از طریق صحیح دریافت کرده باشد؛ در صورتی که در تحصیل سند، سوء نیت اعم از مجرمانه یا مغرضانه باشد و از جانب خواننده دعوی ایراد به تحصیل سوء شود، این ایراد بر خلاف اصل غیر قابل استناد بودن ایرادات استثنائاً قابلیت استماع خواهد داشت. اصل عدم توجه ایرادات و سایر حمایت های قانونی زمانی اعمال می شود که دارنده ی سند دارای حسن نیت باشد. دارنده ای دارای حسن نیت است که حین انتقال سند به او، از چگونگی روابط شخصی میان متعهدین آن که به اعتبار سند و مالکیت آن لطمه وارد می سازد، آگاهی نداشته باشد. پس در صورت آگاهی از عدم وجود رابطه ی حقوقی واقعی میان امضا کنندگان، مانند موردی که امضای شخصی به عنوان صادر کننده جعل شده باشد؛ دارنده نمی تواند از صادر کننده مطالبه ی وجه نماید. زیرا، احراز سوء نیت وی مبنی بر دارا شدن غیر عادلانه و به زیان صادر کننده قوی به نظر می رسد و صادر کننده می تواند علیه او ایراد کند. همچنین است در مواردی که رابطه ی حقوقی به موجب سند تجاری میان امضا کنندگان به وجود آمده است و ایراد متعهد هم به دلیل اصل استقلال و اعتبار امضاها در مقابل دارنده ی با حسن نیت پذیرفته نیست؛ اما در مقابل دارنده ی بدون حسن نیت (با سوء نیت) و آگاه از رابطه ی حقوقی میان امضا کنندگان، ایراد پذیرفته می شود؛ مانند موردی که

دارنده از عدم انجام تعهد ظهر نویس به متعهد چک (که تعهد مذکور علت صدور سند بوده است) آگاه بوده و سند را به زیان صادر کننده ی آن تحصیل کرده باشد.

در حقوق تجارت ایران تصریحی به دارنده ی با حسن نیت و بدون حسن نیت نشده ولی در قانون صدور چک مصوب ۱۳۵۵ برابر با ماده ی ۱۴ آن بر حمایت از دارنده ی با حسن نیت و برخورد با دارنده ی بدون حسن نیت (با سوء نیت) توجه شده است؛ به طوری که در ماده ی ۱۴ قانون موصوف آمده است: «صادر کننده ی چک یا ذینفع یا قائم مقام قانونی آنها با تصریح به این که چک مفقود یا سرقت یا جعل شده و یا از طریق کلاهبرداری یا خیانت در امانت یا جرائم دیگری تحصیل گردیده، می تواند کتباً دستور عدم پرداخت وجه چک را به بانک بدهد». از ماده ی قانونی مزبور، چنین برداشت می گردد افرادی که چک را به یکی از طرق مجرمانه ی قید شده، تحصیل نموده باشند و بر مجرمانه بودن آن آگاهی داشته باشند؛ دارنده ی با سوء نیت بوده که مستحق مطالبه ی وجه چک نخواهند بود. بدون شک مصالح عمومی جامعه بر مصلحت فردی اشخاص غلبه دارد؛ و به همین لحاظ اصل حمایت از دارنده ی سند تجاری کاربرد خود را در این مقام از دست می دهد.

اما طرق دیگر سوء نیت دارنده سند که بر حقوق وی خدشه وارد می سازد، تحصیل سوء سند از طریق مغرضانه است. در این زمینه صراحتاً در مقررات قانون ایران نصی نداریم؛ و آنچه گسترده است که در ماده ی ۲۲ قانون متحد الشکل ژنو از چنین دارنده ای تعبیر شده در قانون ایران به کار نرفته و دامنه ی آن مقید و محدود شده است. برای مثال در ماده ی ۱۰ قانون صدور چک مصوب ۱۳۵۵ و تبصره ی ذیل آن و همچنین ماده ی ۱۱ قانون اصلاحی قانون چک و تبصره ی ذیل آن آمده است: «... کسی که چک پس از برگشت از بانک به وی منتقل گردیده حق شکایت کیفری نخواهد داشت. مگر آنکه انتقال قهری باشد. در صورتی که دارنده ی چک بخواهد چک را به وسیله ی شخص دیگری به نمایندگی از طرف خود وصول کند و حق شکایت کیفری او در صورت بی محل بودن چک محفوظ باشد، باید هویت و نشانی خود را با تصریح نمایندگی شخص مذکور در ظهر چک قید نماید و در این صورت بانک اعلامیه ی مذکور در مواد ۴ و ۵ را به نام صاحب چک صادر می کند؛ و حق شکایت کیفری او محفوظ

خواهد بود. تبصره: هر گاه بعد از شکایت کیفری شاکی چک را به دیگری انتقال دهد، یا حقوق خود را نسبت به چک به هر نحو به دیگری واگذار نماید، تعقیب کیفری موقوف خواهد شد.^۱ چنانچه ملاحظه می شود در ماده ی ۱۱ قانون صدور چک منظور مقنن این است که چنین دارنده ای که پس از برگشت چک آن را تحصیل کرده یا به وی منتقل شده (غیر از موارد قهری) در حقیقت دارنده ی با حسن نیت نیست. در عرف جامعه ولسان عامه نیز به چنین شخصی اصطلاحاً «شرخر» می گویند.

در ایالت متحده آمریکا ومقررات u.c.c

(قانون متحد الشكل تجاری ایالات متحده آمریکا)^۱ در حقوق انگلو آمریکایی نام دارنده^۲ به هر طلبکار براتی می دهند، اعم از محال له یا دارنده ی برات که با ظهر نویسی دارنده ی آن شده یا برات دهنده در وجه حاملی که خود برات را در دست داشته باشد. برای پی بردن به حقیقت مفهوم عنوان «دارنده ی قانونی در حقوق انگلو آمریکایی» به تعریف و تحلیل مقررات قانونی مربوط به آن می پردازیم: دارنده ی قانونی کسی است که برات را با شرایط مخصوص مقرر در حقوق مبادله به دست آورده است.

۱- تحریر برات نباید دارای هیچ نقصی باشد، وهر عبارتی که قابل ایجاد کوچکترین شکی در این معنی کند، موجب غیر قانونی شدن برات است.۲- به دست آوردنده ی برات باید حتماً قبل از سر رسید برات آن را به دست آورده باشد.۳- تحصیل برات با حسن نیت و در مقابل پرداخت قیمت، باید انجام گرفته باشد. ضمناً باید دانست که موضوع حسن نیت مسأله نظری است که در هر مورد دادگاهها باید تشخیص دهند و قرینه ی مهم مربوط به این امر قیمت پرداختی برای برات است. هر آینه قیمت مزبور متناسب نباشد دلیل بر سوء نیت نخواهد بود؛ و لیکن یکی از عناصر متشکله آن به شمار می آید.۴- تحصیل کننده ی برات در زمان معامله ی آن از نقص هایی که در برات موجود بوده و همچنین از عیوبی که حقوق ظهر نویس (منتقل کننده) داشته، اطلاع نداشته باشد.

1-Uniforme commercial cod

2- Holder

دارنده ای که یدش از دارنده ی قانونی متلقی است و خود نیز در عمل تزویرآمیز یا غیر قانونی شرکت نکرده باشد، تمام حقوق دارنده ی قانونی را در قبال اشخاص مقدم برخوردار است، و اماره است که هر دارنده ی براتی دارنده ی قانونی آن است.

در ماده ۳ - ۲ - ۳۰ حقوق آمریکا (U.C.C) در تعریف دارنده ی حمایت شده^۱ می گوید: «دارنده ی حمایت شده شخصی است که برات را بطور کامل و صحیح در مقابل ارزش آن با حسن نیت و بدون این که از عدم قبولی و عیوب مالکیت اطلاع داشته باشد، دریافت بنماید.» در حقوق آمریکا فرض بر این است که هر دارنده ای شرایط مزبور را داراست معذالک در صورتی که به دارنده ی حمایت شده به علت معیوب بودن مالکیت سند یا نداشتن حسن نیت ایراد شود، دارنده ی حمایت شده باید ثابت کند که سند را با حسن نیت و بدون اطلاع از عدم قبولی یا عیب مالکیت دریافت کرده است. به این ترتیب دارنده از ایرادات ناشی از روابط شخصی تنظیم کنندگان اولیه ی سند، از جمله نامشروع بودن ما به ازاء^۲ مصون می ماند. معذالک ماده ۳-۳۰۵ قانون متحد الایالات متحده آمریکا استثنائات بیشتری به عدم توجه ایرادات نسبت به دارنده ی حمایت شده وارد کرده است، مانند: عدم اهلیت، اکراه، غیر مشروع بودن معامله اولیه بین محیل و محال علیه و غیره. ملاحظه می گردد که در حقوق آمریکا همچون حقوق انگلیس و فرانسه از دارنده ی باحسن نیت حمایت شده است؛ و از این جهات این سه حقوق با هم تا حدودی هماهنگی دارند.

در حقوق فرانسه

در فرانسه چک به مانند انگلستان به عنوان یک برات به رؤیت از آن استفاده می شود. بدین ترتیب قانون تجارت فرانسه در تبیین دارنده ی قانونی یا با حسن نیت که مورد حمایت قانونگذار این کشور قرار گرفته در ماده ۱۲۰ دارنده ای را که سند براتی را باید ارائه دهد؛ «دارنده ی قانونی» می نامد، یعنی: دارنده ای که سند براتی را به موجب یک زنجیره ی ظهر نویسی در اختیار دارد. در مورد براتی که در وجه حامل ظهر نویسی شده، دارنده ی قانونی طبعاً کسی است که برات را در اختیار دارد. چنین دارنده به موجب قانون فرانسه فقط در صورتی

¹ - Holder in due course

² - consideration

مكلف به استرداد برات خواهد شد که برات را با سوء نیت به دست آورده و یا با تحصیل آن مرتکب تقصیر سنگینی شده است. بدین ترتیب از نظر قانون فرانسه، دارنده ای که باید برات را ارائه دهد و ارائه ی او برای محال علیه تکلیف به پرداخت ایجاد می کند؛ دارنده ای است که به موجب مقررات براتی، دارنده تلقی می شود، که ممکن است به موجب مقررات عام مالکیت، صاحب واقعی برات و حقوق راجع به آن نباشد.

در فرانسه دارنده ی با حسن نیت کسی می باشد که اقدام به عمل حقوقی^۱ (عقد یا ایقاع) یا عمل مادی^۲ که منشاء اثر یا آثار حقوقی است، می کند و به صحت عمل خود اعتقاد دارد. وقتی اقدام مستقیم دارنده به طرفیت هر صاحب امضا بر مبنای اعتماد و اطمینان به صورت ظاهر معتبر برات استوار شده، قطعاً تنها دارنده ی با حسن نیت می تواند از آن بهره مند گردد. پیش از پیمان ژنو دادگاههای فرانسه چنین استدلال می نمودند که: «اگر دارنده هنگام تحویل برات به ایرادات قابل استناد مقابل یکی از صاحبان امضا آگاه باشد؛ با سوء نیت تلقی شده و از قاعده ی عدم توجه ایرادات بی نصیب می ماند».

چون عقیده ی مبتنی بر صرف آگاهی دارنده به زیان گردش اسناد براتی تمام می شود، لذا عقیده ی دیگری به اجرا درآمد که مطابق آن دارنده زمانی سوء نیت دارد که قصد متقلبانه یا تبانی او ثابت شده باشد. دیوان عالی کشور فرانسه در بیان سوء نیت طی ۶ رای (به تاریخ ۱۶ ژوئن ۱۹۵۶) که مورد تبعیت دادگاههای ماهوی قرار گرفته چنین استدلال نموده: «سوء نیت در آگاهی از مضرت ظهر نویسی برای متعهد براتی، لحاظ عدم امکان ابراز ایرادات معاملاتی نهفته است». پس اولاً دارنده باید هنگام به دست آوردن برگه، آگاهی کامل به وجود ایراد و قطعیت تاثیر آن داشته باشد لذا صرف بی مبادلاتی یا سهل انگاری به هیچ وجه کفایت ندارد. ثانیاً اوضاع و احوال نشان دهد که دارنده از بقای آن ایراد تا سررسید و امکان استناد بدان از طرف صاحب امضاء مطمئن بوده است.

بر این تفسیر دیوان عالی کشور فرانسه ایراد وارد شد که هر کس از طریق ظهر نویسی براتی را به دست آورد؛ می داند که امضا کننده در اثر مراجعه ی او نمی تواند ایراد معاملاتی در مقابل دست بعدی خویش مطرح سازد. پس هر دارنده در تحصیل سند از راه ظهر نویسی با

1- AcTe juridique

2- Acte materiel

سوءنیت عمل می کند اما دکترین این کشور به این اشکال چنین پاسخ می دهند که: «در سوءنیت آگاهی به ضرری مشخص که ناشی از ایراد معامله ابتدایی معینی باشد، ملاک و معیار قرار دارد» والا اطلاع کلی از اجرای قاعده ی عدم تأثیر ایرادات وظیفه ی اشخاص در رابطه با مقررات است. در این زمینه مسلماً بار اثبات سوءنیت دارنده بر دوش امضا کننده ی مورد مراجعه بوده که می خواهد به ایراد معاملاتی برابر دست بعد از خود استناد جوید و از آن منتفع گردد.

در حقوق فرانسه اگر سهل انگاری متعهد ظاهری، در نگهداری سند ثابت شود. به طور غیر مستقیم مسئول جبران خسارات به میزان وجه سند خواهد بود. مثلاً وقتی مشارالیه سند سفید امضای خویش را در محل نامناسب و یا در دسترس افراد نامطمئن قرار بدهد، برابر دارنده با حسن نیت به تأدیه ضرر و زیان محکومیت حاصل می کند.

در حقوق فرانسه دارنده ی با حسن نیت براتی که قبول شده و یا براتی که محل آن صحیحاً تامین گردیده، حق دارد در مقابل ایراد عدم مشروعیت علت قرار داد اولیه مصون بماند.

در حقوق انگلیس

به موجب بند ۲ ماده ۳۰ قانون بروات انگلیس: «دارنده ی هر سندی علی الظاهر با حسن نیت تلقی می گردد...» و باید فرض بر این نهاد که هر دارنده ای، دارنده ی قانونی و با حسن نیت به حساب می آید که در این حالت اماره حسن نیت را به نفع دارنده ی برات بدین صورت مورد شناسایی قرار داده است. «در بادی امر فرض بر این است که دارنده، با حسن نیت است و اگر ثابت شود که قبولی یا انتقال بعدی برات، محصول فریب، اکراه یا اعمال نفوذ ناروا بوده یا اساساً نامشروع است؛ بار اثبات دلیل منتقل می شود و این بار، دارنده است که باید ثابت کند با حسن نیت عمل کرده است.» شایان ذکر است که از نقطه نظر قانون بروات ۱۸۸۲ انگلیس، مسأله ی مسامحه ارتباطی با حسن نیت پیدا نمی کند. مطابق ماده ی ۹۰ قانون مذکور هر دارنده ای با حسن نیت است؛ اعم از آنکه به طور صحیح عمل کرده باشد یا از روی مسامحه، در این باره آقای بوری استاد دانشکده حقوق بیرمنگهام انگلستان اضافه داشته است که: «هنگامی دارنده با حسن نیت می تواند از مزایای قانونی برات بهره مند گردد که آن را در برابر عوض

معتبری تحصیل کرده باشد». و در خصوص عوض معتبر نیز به استناد ماده ی ۲۷ قانون بروات انگلیس چنین آورده است: «عوض معتبر در بروات تجاری حسب مورد یکی از موارد زیر است:

الف - هر گونه عوض که برای درستی قراردادهای عادی کافی تلقی گردد.

ب - هر گونه بدهی یا تکلیف و مسئولیت قبلی مشروط بر اینکه برات به رویت یا به تاریخ معین صادر شده باشد».

علی رغم آنکه در حقوق انگلیس فرض بر این است که هر دارنده ای، دارنده ی قانونی و با حسن نیت به حساب می آید ولی در رویه ی قضایی این کشور خلاف این مورد نیز دیده شده است. ماده ی ۲۹ قانون بروات انگلیس از دارنده ی با حسن نیت چنین تعریفی به دست می دهد: «دارنده ی با حسن نیت دارنده ای است که سند کامل و به طور منظم، تنظیم شده را تحت شرایط ذیل تحصیل نموده است:

۱- در صورتی که دارنده پیش از انقضای مدت سر رسید، سند را تحصیل نموده باشد و اگر سند قبلاً نکول شده باشد وی از آن واقعتاً مطلع نباشد.

۲- در مواردی که دارنده، براتی را با حسن نیت برای ارزش آن دریافت می دارد؛ بایست در حین انتقال سند از ید قبلی به وی، نسبت به ایرادی که متوجه شخص انتقال دهنده بوده است، مطلع نباشد».

یکی از حقوقدانان در همین زمینه به طور دسته بندی شده شرایط دارنده ی با حسن نیت را چنین برمی شمارد؛ دارنده ی با حسن نیت دارنده ای است که:

- سند کامل و بطور صحیح تنظیم شده را تحصیل نماید؛
- و این تصرف پس از انقضای مدت سر رسید صورت نگرفته باشد؛
- هیچگونه اطلاعی از ایراد وارد بر عنوان ناقل خویش نداشته باشد؛
- دارنده با حسن نیت بوده و همچگونه اطلاعی مبنی بر اینکه سند قبلاً نکول شده است، نداشته باشد؛

بدین ترتیب ملاحظه می شود که در حقوق این کشور نیز علی رغم آنکه اصل بر آن است که به موجب ماده ی ۳۱ قانون بروات هر دارنده ای، دارنده ی با حسن نیت تلقی می گردد؛ معذالک، دارنده ی با حسن نیت دارای شرایط و معیارهای خاصی است که بعضاً بر هر دارنده ای

اطلاق نمی یابد. طبق تعریف قانونی از حسن نیت در حقوق انگلیس انجام امری با حسن نیت فرض می شود که از روی صداقت ولو با کاهلی صورت پذیرفته باشد. دارنده ی برات با حسن نیت نسبت به ایرادات سند ناآگاهی دارد. یک سهل انگاری ساده ولی قابل سرزنش، کافی در حصول سوء نیت نبوده مگر آنکه ثابت شود مشارالیه عالماً از کسب اطلاع در مورد مشکوک صرف نظر کرده است. در حقوق انگلیس گروهی از ایرادات ممکن از باب تمثیل ملاحظه می شود: تقلب، اجبار، اکراه، تدلیس، علت غیر قانونی یا نامشروع، ولی دکترین و رویه قضایی موارد جعل امضای متعهد ظاهری یا عدم اهلیت او را از جمله ایرادات مؤثر مقابل دارنده ی مورد حمایت و با حسن نیت دانسته است.

در کنوانسیون ژنو

در قانون متحد الشکل ژنو قانونگذار بین المللی مواد ۱۶ و ۱۷ (راجع به برات و سفته و مواد ۱۹ و ۲۱ و ۲۲ راجع به چک را) به بحث در خصوص دارنده قانونی اختصاص داده اگر چه ماده ۱۰ قانون فوق نیز به موضوع سوء نیت پرداخته است که از لحاظ موضوعی و تفسیری و تبیین دارنده ی قانونی چه مقررات راجع به برات و سفته و چه مقررات راجع به چک از یک مکانیزم تبعیت نموده و هیچ یک شمول جداگانه ای از دیگری ندارد. چرا که قواعد مرتبط با دارنده ی قانونی در قانون ۱۹۳۰ برات و سفته با قانون ۱۹۳۱ چک دارای وجه مشترک بوده که از این جهت به ذکر مطالب آن می پردازیم. برابر با ماده ی ۱۶ قانون متحدالشکل ژنو، حقوق ناشی از برات به طلبکاری متعلق است که دارنده ی قانونی برات و دارای حسن نیت باشد. مطابق بند ۱ ماده ی مزبور دارنده ی قانونی کسی است که حقوق خود را با یک سلسله غیر منقطع ظهر نویسی مدلل سازد.

قانون متحد الشکل ژنو در قبال این شرط شکلی، شرطی ماهوی نیز تقریر کرده و آن حسن نیت دارنده ی قانونی است. یعنی دارنده ی سند بایستی بطور صحیح آن را به دست آورده باشد. طبق بند ۲ ماده ۱۶ قانون متحد الشکل ژنو دارنده ی قانونی برات مکلف نیست؛ برات را به کسی دهد که به جهتی از جهات، برات از دست آن کس خارج شود مگر برات را با سوء نیت تحصیل و یا برای به دست آوردن آن خطای سنگینی مرتکب شده باشد.

در ماده ۱۷ قانون متحد الشکل ژنو آمده است که: اشخاصی که به موجب قواعد حقوق مبادله اقامه ی دعوی بر آنان شود، نمی توانند در مقابل دارنده ی برات به ایرادات و اعتراضاتی استناد جویند که از روابط شخصی آنان با براتکش یا با کسانی که سابق در نتیجه ی ظهر نویسی دارای برات بوده اند ناشی باشد. این قاعده که درباره ی دارنده ی با حسن نیت جاری است، به محض اینکه پدید گردد، دارنده ی برات به عنوان شریک جرم ظهر نویس، با ضرر بدهکاران برات اقدام نموده است؛ رعایت نخواهد شد. لهذا در آخر ماده ی ۱۷ قانون متحد الشکل ژنو نوشته اند: هر دارنده ای که عالماً به ضرر طلبکار اقدام کند از این استفاده محروم خواهد ماند.

علاوه بر ماده ی ۱۷ قانون متحد الشکل ژنو در ماده ی ۱۰ نیز از سوء نیت صحت و مقرر شده اگر براتی که به طور غیر کامل تنظیم گردیده، بعداً بر خلاف قرار دادی که مورد توافق فیما بین بوده تکمیل شود، عدم رعایت قرار داد مذکور در قبال دارنده قابل استناد نیست، مگر آن را با سوء نیت یا با ارتکاب خطای سنگین به دست آورده باشد.

قانونگذار بین المللی شخصی را به عنوان دارنده ی برات به رسمیت می شناسد که در برات او رشته ی ظهر نویسی مرتب باشد. شخصی که سند را در حال حاضر در اختیار دارد و رشته ی ظهر نویسی او مرتب می باشد به عنوان دارنده ی قانونی سند شناخته می شود ولی هر شخصی که سند را در اختیار دارد تحت عنوان دارنده ی قانونی سند محسوب نمی گردد؛ اگر در اختیار دارنده ی سند با سوء نیت باشد، قانونگذار او را به عنوان دارنده ی قانونی سند نمی شناسد. ملاک تشخیص حسن نیت از سوء نیت علم و اطلاع است. شخصی که در به دست آوردن سند تقصیر سنگینی مرتکب شده باشد، نمی توان وی را به عنوان دارنده ی قانونی سند شناخت. تقصیر سنگین تقصیر غیر عمدی است ولی مقصر به حدی مرتکب بی احتیاطی و بی دقتی شده که می توان آن تقصیر غیر عمدی را در حکم تقصیر عمدی شناخت. همین که حاضر می شود سندی در ازای نصف مبلغ آن به وی واگذار شود؛ باید بداند که این سند اشکال عمده دارد. پس مقررات ژنو اشخاصی را به عنوان دارنده ی سند مورد حمایت قرار می دهد که واقعاً از همه جایی خبر باشند و سند را در مقابل به ازای واقعی بدست آورده باشند.

ماده ۱۷ کنوانسیون ژنو:

«اشخاصی که علیه آنان به موجب برات اقامه دعوی شده است نمی توانند در قبال دارنده ی برات به ایرادات مبتنی بر روابط شخصی خود با برات دهنده یا با دارندگان قبلی برات استناد کنند؛ مگر آنکه دارنده ی مذکور با تحصیل برات عالمأً به زیان مدیون عمل کرده باشد». در این ماده ملاحظه می شود هر دارنده ی سندی مورد حمایت قانونی قرار نگرفته است فرمولی که در ماده ی ۱۷ برای تمایز بین دارنده ی مورد حمایت و دارنده ای که مورد حمایت قرار نگرفته به کار رفته است مدت ها مورد بحث قرار می گرفت. در کنوانسیون دیپلماتیک ژنو در سال ۱۹۳۰ عمدتاً دو تئوری عرضه گردید یکی تئوری فرانسوی حسن نیت و سوء نیت که همانطور که دیدیم وجه تمایز بین سوء نیت از حسن نیت، علم و اطلاع به ایراد است. ایرادی که از طرف متعهد مطرح می شود اگر در اختیار دارنده ی سند، به آن واقف بوده به عنوان دارنده ی با سوء نیت شناخته می شود و اگر مطلع از آن ایراد نبوده به عنوان دارنده ی با حسن نیت محسوب می گردد. تئوری دیگری که مطرح بود تئوری انگلیسی «عمل به زیان» بود. یعنی انگلیسی ها معتقد بودند که اگر دارنده ی سند به زیان متعهد عمل کرده باشد نباید مورد حمایت قرار گیرد.

نمایندگان کشورهای حاضر در کنوانسیون دیپلماتیک ژنو فرمولی را به کار بردند که در آن فرمول همان تئوری فرانسوی حسن نیت و سوء نیت به کار رفته و هم تئوری انگلیسی عمل به زیان. پس کافی است متعهد سند ثابت کند که در اختیار دارنده ی سند مطلع از ایراد بوده و با داشتن اطلاع، اقدام به دریافت وجه سند و مطالبه ی آن به زیان متعهد کرده است. در حقوق ایران ماده ای به این صراحت وجود ندارد ولی رویه ی قضایی آن را پذیرفته است. قانونگذار در مورد چک های بانکی و چک های مسافرتی و سابقاً در مورد چک های تضمین شده ی بانک ملی صراحتاً اصل غیر قابل استناد بودن ایرادات را پذیرفته است؛ لذا در مورد چک های مسافرتی و بانکی تنها ادعای جعل از طرف بانک صادر کننده را می پذیرد و از طرف سایر مراجع و اشخاص ادعای جعل پذیرفته نیست.

در کنوانسیون آنسیترال^۱

اگر چه به موجب بند سه ماده ی یک کنوانسیون سازمان ملل متحد راجع به برات و سفته بین المللی (مصوب ۹ دسامبر ۱۹۸۸)، کمیسیون حقوق تجارت بین الملل سازمان ملل متحد که اختصاراً آنسیترال گفته می شود، در مورد چک قابل اعمال نمی باشد و لیکن چون مفاهیم دارنده ی چک با مفاهیم دارنده در برات و سفته دارای مبانی مشترک می باشند، از این جهت مواردی که در کنوانسیون آنسیترال مقنن بین المللی بدان در خصوص موضوع مقاله عطف توجه داشته مورد بررسی قرار خواهد گرفت. در کنوانسیون سازمان ملل متحد راجع به برات و سفته بین المللی (آنسیترال) دارنده ی سند به دارنده ی حمایت شده و حمایت نشده تقسیم گردیده بدین سبب مواد ۲۷ تا ۳۲ بخش چهار قسمت اول کنوانسیون آنسیترال بدان اختصاص یافته است.

الف: دارنده ی حمایت شده^۲

اصطلاح دارنده ی حمایت شده در ماده ی ۲۹ کنوانسیون آنسیترال به مفهوم دارنده ی سندی است که به هنگام تصرف وی سند مزبور کامل بوده و یا به تجویز پاراگراف ۱ ماده ۱۲ کنوانسیون توسط دارنده طبق اختیارات تفویض شده پس از احراز شرایط ذیل تکمیل گردد.

۱- دارنده ی حمایت شده از ایرادات مربوط به سند که در بندهای الف، ب، ج و ه ماده ی

۲۸ به آن اشاره شده است ناآگاه باشد؛

۲- دارنده ی حمایت شده از ایرادات معتبر هر شخصی بر روی سند ناآگاه باشد؛

۳- دارنده ی حمایت شده از این امر که سند با عدم قبولی یا عدم پرداخت نکول شده

است، نا آگاه باشد؛

بر مبنای بند سه مذکور دارنده ی سندی که آن سند را پس از برگشت از بانک و علی رغم

بلا محل بودن دریافت داشته، چون آگاه از عدم وجود موجودی و عدم پرداخت بوده و گواهی

عدم پرداخت بانک خود مبین این امر بوده در حقیقت با دریافت سند مزبور مرتکب تقصیر شده

¹-united nations commission international trad law (uncitral)

2 Protected holder -

و با حسن نیت آن سند را دریافت نداشته که از این جهت دیگر در حمایت قانونگذار بین المللی قرار ندارد.

۴- دارنده ی حمایت شده، سند را از راه تقلب یا سرقت کسب نکرده و یا در برهه ای از زمان در سرقت و یا تقلب مربوط به سند شرکت ننموده باشد.

به موجب ماده ی ۳۲ کنوانسیون هر دارنده ی سند دارنده ی حمایت شده فرض خواهد شد؛ مگر این که خلاف آن ثابت گردد. بنابراین دارنده ی سند در کنوانسیون آنسیترال مصون از ایرادات می باشد؛ مگر ایراداتی که مربوط به معاملات پنهانی بین امضا کننده و دارنده ی حمایت شده بوده و یا ایراداتی که ناشی از عملیات متقلبانه ی ارتكابی توسط دارنده ی حمایت شده به منظور کسب امضا، از امضا کننده بر روی سند باشد.

همچنین ایراداتی که مربوط به عدم اهلیت امضا کننده بوده و او را نسبت به سند متعهد می سازد یا ایراداتی که ناشی از ناآگاهی امضا کننده از تعهد خود به هنگام امضا باشد؛ به شرط آنکه این عدم آگاهی مربوط به تقصیر وی نبوده یا امضا به طریق متقلبانه کسب شده باشد.

برابر با ماده ی ۱۵ کنوانسیون آنسیترال شخصی دارنده محسوب می شود که:

اولین دارنده بوده و سند در دست او باشد و یا متصرف سندی باشد که به اسم او ظهرنویسی شده یا آخرین ظهر نویسی در آن سفید امضاء است و سند دارای ظهر نویسی های متوالی بوده حتی اگر یکی از ظهر نویسی ها جعل شده یا به وسیله ی نماینده فاقد اختیارات امضاء شده باشد.

ب: دارنده ی حمایت نشده^۱

قانونگذار بین المللی آنسیترال (در ماده ۲۸) نسبت به دارنده ی سندی که به طریق ذیل آن را تحصیل نموده ایراد کرده و وی را از حیطه ی حمایتی خویش خارج نموده است:

۱- هر ایرادی که مربوط به معاملات پنهانی بین امضا کننده و براتکش و بین براتکش و منتقل الیه می باشد به شرط آنکه دارنده با آگاهی بر چنین ایرادی سند را تصرف نموده باشد.

¹ - un protected holder

۲- هر ایراد ناشی از مقتضیاتی است که در نتیجه ی آن شخص امضا کننده مرتکب شده است، به شرط آنکه دارنده با آگاهی از چنین ایرادی سند را تصرف نموده یا آن را از راه تقلب یا سرقت به دست آورده و یا در هر برهه ای از زمان در سرقت یا تقلب مربوط به سند شرکت جسته باشد.

۳- هر ایرادی که می تواند در مقابل دعوی ناشی از قرار داد بین امضا کننده و دارنده مطرح شود. بنابراین دارنده زمانی که از حقوق افراد ثالث بر روی سند یا از سرقت آن آگاه باشد و یا در تهیه ی متقلبانه سند یا در سرقت شرکت کند نمی تواند از حقوق متعلق به دارنده استفاده نماید.

بدیهی است در کنوانسیون آنسیترال برای دارنده ی حمایت نشده حق قائل شده تا اگر سند را بعد از سر رسید به دست آورده باشد؛ بتواند موضوع ایراد یا هر گونه دعوی که متوجه ی ناقل سند باشد مطرح کند. به علاوه امضا کننده نمی تواند دارنده ی حمایت نشده را به علت وجود ادعای شخص ثالث در سند مورد ایراد قرار دهد؛ مگر آنکه شخص ثالث ادعای معتبری نسبت به سند داشته یا دارنده ی مزبور سند را از طریق سرقت یا جعل امضا دارنده ی اولیه یا ذینفع، ظهر نویسی یا با شرکت در سرقت سند یا جعل آن به دست آورده باشد.

لازم به توضیح می باشد که این کنوانسیون با توجه به قرائن و اماراتی که در ماده ۲۹ به دست داده دارنده ی حمایت شده را به معنای دارنده ی با حسن نیت دانسته است. بدین جهت با توجه به مفاد ماده ی ۲۹ که مواردی را برشمرده که در صورت جمع بودن آن دارنده حمایت شده تلقی می گردد، می توان چنین ادعا نمود که منظور ماده ۳۲ که هر دارنده ای را حمایت شده می داند؛ در واقع همان دارنده ی با حسن نیت یا قانونی است؛ مگر آنکه دارنده یکی از شرایط مندرج در ماده ی ۲۹ را اثباتاً یا نفیاً دارا نباشد.

نتیجه گیری و پیشنهادات

راجع به حسن نیت و عدم حسن نیت در ماده ی ۱۴ قانون صدور چک به این موضوع توجه شده و در ایالت متحده ی آمریکا مطابق مقررات *UCC* (در ماده ۳-۲۰۳) دارنده ی حمایت شده (دارنده قانونی) شخصی است که سند براتی را بطور کامل و صحیح در مقابل ارزش آن با حسن نیت وبدون اینکه از عدم قبولی و عیوب مالکیت اطلاع داشته باشد؛ دریافت بنماید. بنابراین در

حقوق آمریکا فرض بر این است که هر دارنده ای شرایط مزبور را دارد؛ چرا که اماره است که هر دارنده دارنده ی قانونی است. با وجود این هر گاه به دارنده ی حمایت شده به علت معیوب بودن مالکیت سند با نداشتن حسن نیت ایراد شود، دارنده ی حمایت شده باید ثابت کند که سند را با حسن نیت و بدون اطلاع از عدم قبولی یا عیب مالکیت دریافت کرده است.

در حقوق فرانسه دارنده ی قانونی، دارنده ای است که سند براتی را به موجب یک زنجیره ی مرتب ظهر نویسی در اختیار دارد. پس دارنده ی با حسن نیت کسی است که اقدام به عمل حقوقی^۱ یا عمل مادی^۲ که منشاء اثر یا آثار حقوقی است می کند و به صحت عمل خود اعتماد دارد و زمانی دارای سوء نیت می گردد که هنگام به دست آوردن برگه آگاهی کامل به وجود ایراد و قطعیت تأثیر آن داشته باشد و صرف بی مبادلاتی یا سهل انگاری تأثیری در این خصوص ندارد و نیز اوضاع و احوال نشان دهد که دارنده از بقای آن ایراد تا سر رسید و امکان استناد به آن از طرف صاحب امضا مطمئن بوده است. بنابراین چنین دارنده ای مورد حمایت قرار نگرفته و دارنده ی با حسن نیت تلقی نمی شود.

از نقطه نظر حقوق انگلیس چک در حقیقت یک نوع برات به رؤیت می باشد که دارنده ی آن دریافت کننده یا ذینفع ظهر نویسی سند براتی است که متصرف یا حامل آن می باشد و دارنده ی با حسن نیت که مورد حمایت قانون اسناد تجاری و رویه قضایی قرار گرفته در ماده ۲۹ قانون بروات، دارنده ای محسوب شده که سند کامل و به طور صحیح تنظیم شده را تحصیل نماید و این تصرف پس از انقضاء مدت سر رسید، صورت نگرفته و اگر سند براتی قبلاً بانکول یا عدم پرداخت وجه مواجه شده باشد؛ وی از آن مطلع نباشد و دیگر آنکه هیچگونه اطلاعی از ایراد وارد بر ناقل خویش نداشته باشد. وانگهی در حقوق این کشور حسن نیت یک نوع اماره فرض می شود که بر اساس آن هر دارنده ی براتی، دارنده ی با حسن نیت است که سند براتی را از روی صداقت ولو با کاهلی و سهل انگاری به دست آورده باشد. که در این وضعیت، مسامحه ارتباطی با حسن نیت پیدا نمی کند. چرا که ماده ی ۹۰ قانون بروات هر دارنده ای با حسن نیت است اعم از آنکه به طور صحیح عمل کرده باشد یا از روی مسامحه. بنابراین یک سهل انگاری ساده ولی قابل سرزنش، کافی در حصول سوء نیت نبوده مگر آنکه ثابت شود

¹ - ActJudique

² - Act materiel

مشارالیه عالمأ از کسب اطلاع در مورد مشکوک صرف نظر کرده است. از سوی دیگر در کنوانسیون ژنو، قانونگذار بین المللی شخصی را به عنوان دارنده ی سند براتی به رسمیت می شناسد که در برات او رشته ی ظهر نویسی مرتب باشد یعنی تقدم و تاخر آن ظهر نویسی ها معلوم باشد. ملاک تشخیص حسن نیت از سوء نیت علم و اطلاع است.

در کنوانسیون آنسترال دارنده ی سند به دارنده ی حمایت شده و دارنده ی حمایت نشده تقسیم گردیده است. دارنده ی حمایت شده به شخصی اطلاق می گردد که به هنگام تصرف وی سند مزبور کامل بوده و دارنده ی سند از ایرادات شکلی و ماهوی اطلاعی نداشته باشد. بنابراین اگر دارنده ی سند از برگشت چک از بانک آن را تحصیل نموده باشد؛ دیگر مورد حمایت قانونگذار قرار نداشته و نیز همچنین است، اگر دارنده ی سند از ایرادات و معاملات پنهانی بین صادر کننده و منتقل الیه آگاه باشد یا سند را از راه تقلب یا سرقت به دست آورده باشد.

در پایان به عنوان نتیجه خاطر نشان می سازد که علی رغم آنکه ما به هر نحوی از انحاء قائل بر وجود وامکان اعمال حقوق متصوره در این مقاله برای دارنده ی قانونی چک می باشیم ولی باید اعتراف نمود واقع امر غیر از آن بوده و اجرای عملی آن به آسانی میسر نبوده بر همین اساس است افزایش قابل توجه تعداد چک هایی که به علت عدم موجودی پرداخت نمی شوند و مشکلاتی را که این امر در جریان مالی و بازرگانی کشور ایجاد کرده است، مؤثر بودن قوانین مربوط به چک در ایران را زیر سؤال برده است. این مسأله توجه قانونگذار را به خود جلب کرده و اکنون مجلس در حال بررسی طرح هایی جهت اصلاح این قوانین است. با این وضعیت پیشنهاد می گردد یکی از موارد ذیل در وضع قوانین تجاری و خصوصاً چک مورد لحاظ قرار گیرد تا زمینه ی به اجرا نهادن این حقوق به آسانی فراهم آید.

۱- بهترین و مهترین راه آنست که قانون تجارت ما هماهنگ با سیستم های حقوقی پیشرفته ی کشورهای دیگر که از اقتصاد سالم و نهادینه برخوردار می باشند و وضع قوانین چک مردم را به سوی اعتماد و اطمینان به این سند به عنوان وسیله ی جایگزین پول سوق داده، وضع گردد تا بدین وسیله چک جایگاه واقعی و اصلی خویش را بیابد و بتواند نقش پول را به خوبی ایفاء نماید.

۲- از آنجایی که کنوانسیون ژنو، در اصول کلی اش مبتنی بر قواعد رومن ژرمنی است و حقوق ما به ویژه مقررات تجارت با آن سیستم ارتباط تنگاتنگی دارد، به کنوانسیون ژنو ملحق گردیم چرا که این کنوانسیون متضمن بسیاری از قواعد مدرن وجدیدی است که حقوق ما فاقد آن نصوص می باشد.

منابع

- ۱- اخلاقی، بهروز (۱۳۶۸) بحثی پیرامون توثیق اسناد تجاری. نشریه دانشکده حقوق دانشگاه تهران شماره ۲۴. انتشارات دانشگاه.
- ۲- اسکینی، ربیعا (۱۳۷۳) حقوق تجارت تطبیقی. چاپ اول. مجمع علمی و فرهنگی مجد.
- ۳- اله آبادی، کمال (۱۳۷۷) اصل استقلال امضاء ها وعدم توجه ایرادات در اسناد تجاری. فصلنامه، دیدگا ههای حقوقی دانشکده علوم قضائی و خدمات اداری شماره ۱۱-۱۰.
- ۴- بهرامی، بهرام (۱۳۷۸) وصف تجریدی. چاپ اول. روزنامه رسمی کشور شماره ۱۷۴۶/۱۰۰.
- ۵- رنه رو بلو (۱۳۷۱) حقوق دارنده برات نسبت به محل آن در فرانسه و سایر کشورها. ترجمه محمد صغری. نشریه حقوق دانشکده علوم قضائی.
- ۶- صغری، محمد (۱۳۸۰) حقوق بازرگانی اسناد. چاپ اول. شرکت سهامی انتشار.
- ۷- صادقیان، ابوالحسن (۱۳۴۰) مطالعه تطبیقی راجع به برات و محل آن. تهران: چاپخانه حیدری.
- ۸- عرفانی - محمود (بی تا) حقوق تجارت بین الملل. چاپ اول. مؤسسه انتشارات جهاد دانشگاهی.
- ۹- _____ (۱۳۶۹) حقوق تجارت. جلد اول. چاپ چهارم. انتشارات جهاد دانشگاهی.
- ۱۰- فخاری (۱۳۷۴) تقریرات اسناد تجاری مقطع کارشناسی ارشد.
- ۱۱- کاتوزیان، ناصر (۱۳۷۴) حقوق مدنی، اموال و مالکیت. چاپ اول. تهران: نشر یلدا.
- ۱۲- لنگرودی (۱۳۷۵) دانشنامه حقوقی. جلد اول. چاپ پنجم. تهران: انتشارات امیر کبیر.
- ۱۳- لنگرودی، محمد جعفر (۱۳۶۹) حقوق تعهدات. جلد اول. تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه.

۱۴- مالکی، محمد رضا (۱۳۸۱-۱۳۸۲) پایان نامه دارنده قانون چک. واحد علوم و تحقیقات تهران.

۱۵- مارگریث وائل (۱۳۷۵) حسن نیت. ترجمه دکتر غلامعلی سیفی و منصور امینی. مجله کانون وکلا به نقل از کاتوزیان. حقوق اموال شماره ۱۰- دوره جدید.

۱۶- مازو و شاپاس (بی تا) دروس حقوق مدنی. جلد ۱. (بی جا).

17- Borrie (Gordon.j), Commercial law, Butterworths, London, 1980, 5th Edition.

18-Byles, Bill of exchange, by MEGRAH and AYDER, 25th edition, London, sweet and maxweel, 1983.

19-Clarkson, cross, west Bussiness law sixth edition, west Publishing company, 1995. printed in united state of Aamerican.

20-Good.RM, legal ,problems of credit and security. Second edition, sweet and Maxwell London, 1988.

21-HAMBL in and WRIGHT, introduction to commercial law, second edition, sweet, and Maxwell, London, 1982.

22-Maurice Megrah and frANKA ryder, law of Banking, nine edition butter worth London 1982.

23-Rodert Lower, Commercial law sixtn edition sweet and man well London, 1983.